

ОНТОЛОГІЧНІ ПІДСТАВИ ТИПОЛОГІЗАЦІЇ ТА КЛАСИФІКАЦІЇ ПРАВОВОГО КОНФЛІКТУ

КАЛІНІН Михайло Володимирович, аспірант кафедри теорії та історії держави і права Львівського державного університету внутрішніх справ

УДК 340.12

Раскрыт онтологический аспект исследования природы правовых конфликтов. Проанализированы критерии классификации правовых конфликтов. Определены основные типы правовых конфликтов.

Ключові слова: правовий конфлікт, критерій класифікація, типологізація правових конфліктів, раціональний правовий конфлікт.

Актуальність теми

Детермінація та диференціація модусів поведінки суб'єктів правовідносин набуває особливого значення в контексті подолання конфліктних ситуацій. Правовий конфлікт за своєю природою є об'єктивним проявом правової реальності, оскільки будь-які відносини спрямовані на досягнення цілей їх суб'єктів, а відтак досить часто останні будуть вступати в конфронтацію через полярність своїх інтересів. Для ефективного функціонування правової системи важливо, щоб правові конфлікти були прогнозованими, завчасно виявлялися та долалися засобами, характер яких дає змогу уникати тривалих або гострих суперечок. Причому мова йде не лише про правовий конфлікт, як про порушення законності, а і про конфлікт інтересів, викликаний неоднозначністю чи недостатністю правового забезпечення суспільних відносин. З огляду на це вбачається цілком логічною актуалізація проблеми методологічного характеру – типологізації правового конфлікту, оскільки її вирішення дасть змогу детермінувати ознаки конфліктних ситуацій на ранніх стадіях

їх зародження. Загалом групування модусів поведінки за різними ознаками її конфліктності дає змогу наглядовим, контролюючим чи управляючим органам, що виконують функцію держави, оперативно реагувати на деформацію суспільної поведінки та попереджати або навіть долати соціальні ризики.

Ступінь наукової обробки теми

Проблематика теоретико-методологічного обґрунтування класифікації правових конфліктів знайшла своє відображення в працях багатьох вчених, зокрема таких як С. В. Бобровник, С. Д. Гусарев, А. В. Дмитрієв, Ю. Г. Запрудський, Д. П. Зеркін, В. М. Іванов, О. В. Іванова, В. П. Казимирчук, В. Н. Кудрявцев, В. В. Лунєєв, О. Д. Тихомиров, Г. О. Усатий та ін.

Мета статі

Метою статті є узагальнення і розкриття особливостей та призначення різних підходів до типологізації й класифікації правових конфліктів.

Виклад основного матеріалу

Сучасний стан наукового пізнання характеризується методологічною необхідністю розгляду предмету дослідження під різними кутами та в сукупності з різними тотожними, однорідними або родовими явищами. У такий спосіб можна отримати найбільше релевантної інформації, яка в подальшому дасть змогу виробити опти-

мальну модель правового регулювання тих чи інших процесів, у яких задіяні досліджувані явища та предмети. Методологічний інструментарій юридичної науки надзвичайно різноманітний, але такі засоби пізнання, як типологізація та класифікація, суттєво полегшують процес узагальнення здобутої інформації, перетворюючи її в структурно побудоване знання.

Онтологічний аспект пізнання є необхідним в умовах мінливості оточуючого середовища та варіативності поведінки суб'єктів суспільних відносин. Онтологія дає змогу відповісти на головне питання екзистенціонального призначення будь-якого явища правової дійсності, в тому числі і що стосується правового конфлікту. Крім того саме методологічний інструментарій онтології дозволяє пізнати структуру конфлікту, його властивості, а також форми. Формалізація конфлікту, в свою чергу, дає підґрунтя для розкриття його загальних рис, виокремлення моделей протікання, наслідків і головне – виявлення впливу на суспільні відносини, не охоплені зіткненнями інтересів, але такі, що реагують на появу та протікання конфлікту в одній площині відносин.

Загалом одним з перших спробував класифікувати правові конфлікти Л. Козер, який запропонував розрізняти такі типи [7, с. 41-42]:

- реалістичний конфлікт – раціональний, він виступає як засіб досягнення певної цілі та є цілком конструктивним;
- нереалістичний конфлікт – ірраціональний, є конфліктом заради конфлікту, тому має деструктивний характер.

Власне подібна класифікація є фундаментальною для аксіологічного сприйняття результатів конфлікту, їх переосмислення та використання висновків протікання в процесі корегування правових моделей поведінки суб'єктів суспільних відносин.

Наслідком багатогранних трактувань правового конфлікту стали різні підходи, щодо їх класифікації. У найбільш загальному вигляді можна виділити дві великі групи правових конфліктів, виходячи власне з їх розуміння:

- конфлікти у вузькому їх значенні, тобто ті, які виникають у процесі діяльності і поведінки, фактично правореалізаційні конфлікти;

- конфлікти, які розуміються як особлива якість та характеристика взаємодії між людьми в певній сфері, що регулюються нормами окремої галузі права [3].

Але наведена класифікація є надзвичайно спрощеною та не може відобразити всю різноманітність ознак правових конфліктів. З цього приводу Д. П. Зеркін у своїх роботах, спираючись на результатах досліджень Ю. В. Запрудського, приходять до висновку про неможливість виокремлення якогось одного критерію для оптимальної класифікації правових конфліктів. Зокрема, обидва сходяться на думці, що проблема типологізації є похідною від проблеми правильного вибору цілей та засобів дослідження, у межах якого правовий конфлікт виступає об'єктом [5].

У свою чергу Р. Дарендорф при класифікації конфліктів виходить з того, що специфіка соціального конфлікту полягає в його обумовленості соціальною структурою, а саме: структурою соціальних позицій і ролей в рамках певної соціальної єдності. Виходячи з цього, дослідник пропонував надзвичайно широкі підходи до класифікації конфліктів і підрозділяв їх таким чином: за джерелами виникнення (конфлікти інтересів, цінностей і ідентифікації); за соціальними наслідками (успішні, безуспішні, творчі (конструктивні), руйнівні (деструктивні)); за масштабністю (локальні, регіональні, міждержавні, глобальні, мікро-, макро- і мегаконфлікти); за формами боротьби (мирні і немирні); за спрямованістю (вертикальні і горизонтальні); за особливостями умов походження (ендогенні, екзогенні) тощо. Але найголовнішим досягненням Р. Дарендорфа є те, що він вибудовує ієрархію конфліктів за рівнем дії від мікрорівня до макрорівня, що налічує 15 типів конфліктів. Класовий конфлікт як центральний конфлікт суспільства залежить від характеру влади, переважаючої на конкретному історичному етапі. У сучасному суспільстві цей конфлікт визначається як конфлікт між індустріальним і постіндустріальним суспіль-

ством. Конфлікти індустріального суспільства втрачають свою гостроту і значимість. З'являються нові конфлікти, породжені зміною характеру влади і стосунків у суспільстві. Тому право, як сукупність загальноновизнаних норм поведінки, стає мірилом аконфліктної поведінки та ідентифікатором конфлікту в цивілізованому суспільстві. Відтак, заломлюючи свою класифікацію на систему норм прав: міжнародну, загальнодержавну чи навіть локальну Р. Дарендорф приходить до висновку, що імперативно впливати на правовий конфлікт, недоцільно, оскільки він є природним результатом еволюційного шляху розвитку суспільства. Натомість для загальносуспільних цілей управління таким конфліктом є надзвичайно важливим, а тому важливим є правильна ідентифікація та детермінація його структури і складових [4].

Більш звужену типологізацію правових конфліктів пропонують В. М. Іванов та - О. В. Іванова. Вони пов'язують правовий конфлікт із сферою правових відносин, у якій такий конфлікт загострюється тобто ототожнює вид конфлікту з галузевою диференціацією права. Відтак правовий конфлікт може бути цивільно-правовий, цивільно-процесуальний, кримінально-процесуальний, міжнародно-правовий, трудовий, сімейний, адміністративно-правовий, фінансово-правовий конфлікти. Окремо наголошуючи при цьому, що зміст галузевих видів правових конфліктів визначається специфікою предмета правового регулювання відповідної галузі права [6].

Подібна класифікація є цілком логічною, але вона не розкриває сутність конфліктної ситуації, а лише дозволяє ідентифікувати той правовий масив, який повинен бути залучений для її вирішення.

У свою чергу Г. О. Усатий акцентує увагу на часовому критерії виникнення та розвитку, правових конфліктів, відповідно до якого їх можна умовно поділити на реальні та потенційні. До реальних правових конфліктів дослідник відносить різні варіанти фактичного вчинення особою протиправної поведінки. При цьому неважливо чи дана цьому факту належна правова оцінка,

чи ні. До потенційних правових конфліктів відносяться можливі (з високим ступенем ймовірності) протиріччя, суперечності, які виникають між відповідними суб'єктами в межах правової сфери і, як правило, ще не знайшли достатнього для належної правової оцінки вираження у межах прямої конфронтації. Потенційні правові конфлікти мають місце також у тих випадках, коли мова йдеться лише про виявлення наміру особи загострити протиріччя та увести його до рангу конфліктної ситуації, проте без реальних дій, спрямованих на реалізацію цього наміру. Тобто до кола потенційних кримінально-правових конфліктів входять навіть такі внутрішні та зовнішні прояви поведінки особи, які не є протиправними і, відповідно, не тягнуть за собою жодної юридичної відповідальності [11].

Цікавою точкою зору стосовно типологізації конфліктів вбачається позиція - В. М. Кудрявцева, який зазначає, що якщо під «чистим» правовим конфліктом визнавати суперечку з приводу права, яка може, у свою чергу, мати різні підстави щодо застосування, тлумачення або ігнорування норми закону, тоді і характеризувати конфлікт необхідно, виключно виходячи із структурно-логічного змісту правовідносин. Тому слід розрізняти наступні правові конфлікти [8, с. 55-57]:

- конфлікт, породжений протиріччями між двома або декількома нормативними актами. Якщо різні закони містять суперечливі або взаємовиключні норми, то конфліктні відносини стануть неминучими між державними органами і правозастосовними інстанціями, особливо тими, що здійснюють правонагляд;

- конфлікт, спричинений протиріччями між нормою права і правозастосовною практикою. Він найчастіше виникає тоді, коли закон порушують безпосередньо носії виконавчої влади;

- конфлікт, який виникає внаслідок протиріччя між двома або декількома правозастосовними актами. Типовий випадок – протилежні або суперечливі рішення судів першої і другої інстанції, які породжують новий або посилюють попередній конфлікт між сторонами процесу-

альної дії;

- конфлікт, що виникає у зв'язку з одним актом права, в разі взаємовиключного його розуміння, тлумачення, застосування або виконання тими чи іншими суб'єктами права.

І хоча наведена класифікація надзвичайно яскраво відображає джерело та механізм виникнення правового конфлікту, однак вона позбавлена його суб'єктної характеристики. Справа в тому, що правовий конфлікт не може протікати поза правовими відносинами, тому цілком логічно, що класифікація конфлікту за суб'єктом правовідносин є надзвичайно важливою з точки зору прогнозування процесу його протікання та пошуку можливих засобів подолання.

Разом з тим слід зауважити, що типологія правових конфліктів за рівнем суб'єктів і за сферами суспільних стосунків є досить абстрактною, оскільки передбачає розмежування конфліктів у межах конкретних площин їх появи та протікання. Подібна класифікація буде обтяжливою, оскільки охоплюватиме усю сукупність суб'єктів правових відносин починаючи від законодавчого органу і закінчуючи окремими групами, що реалізують правовідносини у досить вузькому контенті. Саме тому теоретичний, а надто прикладний аналіз правових конфліктів не повинен обмежуватися лише одним критерієм класифікації правових конфліктів. Сходження від абстрактного до конкретного в даному аналізі передбачає перехід по критеріях розрізнення типологічних груп конфліктів до головних структурних елементів, що залежать від того, який рівень суб'єктів задіяний у конфлікті.

Окрему увагу звертає на себе типологізація правових конфліктів, запропонована С. В. Бобровником. Він, зокрема, пропонує класифікувати правові конфлікти в залежності від способу досягнення правового компромісу, тобто врегулювання конфліктів, виділяючи таким чином правові конфлікти, диспозитивно упорядковані та імперативно упорядковані. Диспозитивному упорядкуванню підлягають правові конфлікти, що виникають у рамках правових відносин, учасники яких не мають можливості за своїм волевиявленням визнача-

ти та змінювати обсяг прав та обов'язків інших учасників правовідносин. Основою для врегулювання подібних конфліктів є досягнення правового компромісу шляхом взаємного узгодження волі учасників таких правовідносин.

Натомість імперативному упорядкуванню підлягають правові конфлікти між учасниками відносин, які не є рівними за своїм суб'єктним статусом. Такі конфлікти вирішуються із застосуванням зобов'язуючих норм. Іншими словами, особливістю правовідносин, у рамках яких виникає та розвивається зазначений вид правових конфліктів є наявність можливості одного з учасників визначати поведінку інших внаслідок наділення його владними повноваженнями [2, с. 30-31].

Подібний критерій класифікації – спосіб можливого вирішення правових конфліктів використовує і Г.О. Усатий. Він розрізняє дві групи [11]:

- типові або «класичні» правові конфлікти – які вирішуються шляхом застосування юридичної відповідальності з повним спектром можливостей правового (частіше за все імперативно-примусового) впливу на особу;

- правові конфлікти які передбачають альтернативні засоби їх вирішення, тобто відмову від використання щодо суб'єктів конфлікту негативних правових наслідків.

Тобто за умови застосування першого варіанту вирішення правового конфлікту, держава з усього арсеналу заходів правового впливу на суб'єкт правовідносин, поведінка якого стала причиною конфлікту, обирає і, відповідно, активно використовує лише можливості юридичної відповідальності, яка забезпечується державним примусом. Другий спосіб вирішення правових конфліктів діаметрально протилежний першому. Адже держава зовсім не реалізує або лише обмежено реалізує свої потенційні можливості стосовно примусу суб'єкту відносин до вчинення конкретних дій чи зміни поведінки. Подібний варіант вирішення правового конфлікту, до речі, як і будь-який інший, має свої недоліки та переваги. До негативних моментів можна віднести те, що посуті держава робить

для окремої категорії суб'єктів виняток з загального правила з метою досягнення у майбутньому соціально-корисного результату. Проте до позитивних моментів можна віднести дотримання гармонізації інтересів суб'єктів та рівноваги у конкретній сфері правовідносин, а також стимулювання позитивно-правової поведінки суб'єкта, яка в майбутньому може стати моделлю подолання подібного роду протиріч. Однак, вчений зазначає, що подібний варіант вирішення конфлікту не мінімізує його значимість, а тому не слід сприймати позицію держави як таку, що ігнорує або абстрагується від протиправної поведінки суб'єкта [11].

У цьому контексті доцільно зауважити, що держава як найвища арбітражна інстанція у вирішенні будь-яких правових конфліктів повинна діяти ситуативно. У такий спосіб можна бути проаналізувати усі можливі способи подолання конфлікту, виходячи із результатів спостереження за їх протіканням. Тобто держава, спостерігаючи і свідомо не застосовуючи імперативний вплив у будь-якому випадку при виникненні правового конфлікту, а надаючи суб'єктам правовідносин змоги самостійно знайти його вирішення, досягає найвищої мети – пошуку оптимальної моделі правовідносин. Коли обрана суб'єктами правовідносин модель вирішення конфлікту матиме суттєві недоліки, саме тоді держава застосовуватиме імперативний вплив.

Нарешті останнім критерієм класифікації правових конфліктів є зміст конфліктогенних норм. Безумовно, будь-який правовий конфлікт породжений неможливістю правової норми в найбільш повній мірі задовольнити інтереси всіх суб'єктів правовідносин, а тому конфлікти можуть бути матеріально-правові та процесуально-правові. Відповідно вони викликаються нормами матеріального права та нормами процесуального права. Що ж до вирішення таких конфліктів, то єдиним можливим шляхом вбачається уточнення існуючих норм чи усунення явних протиріч, які ними викликаються.

Слід також зазначити, що будь-який з вказаних типів конфлікту може бути як горизонтальним, так і вертикальним. Не

виключається одночасне поєднання обох типологічних ознак. Таке поєднання в деяких видах конфлікту (зокрема в кримінально-правовому) не виключення, а правило. Конфліктні відносини горизонтального розповсюдження протікають між однорідними суб'єктами правовідносин, а вертикальні конфлікти виходять на інші рівні правового регулювання.

Висновки

Підводячи підсумки проведеного вище аналізу, можна зробити наступні висновки.

По-перше, типологізація правових конфліктів має надзвичайно важливе теоретичне значення, оскільки означений спосіб дослідження є одним із найефективніших методів для всебічного осягнення явищ правової реальності. Розробка певних стандартних типів правових конфліктів, їх всебічний структурно-логічний аналіз та узагальнення знань щодо рис, форм протікання, суб'єктивного складу тощо – все це дає важливу інформацію теоретико-методологічного характеру, яка, у свою чергу, дасть змогу розробити необхідний практичний інструментарій. Останній буде використовуватись у процесі правотворчої та правозастовчої діяльності з метою мінімізації можливих проявів конфліктних ситуацій.

По-друге, онтологічна площина дослідження типологізації правових конфліктів має надзвичайно важливе практичне значення в контексті управління ними. Встановлено, що будь-який підхід до класифікації конфліктів розкриває закономірності їх протікання та акцентує увагу дослідників і практиків на різних аспектах виникнення. Таким чином, проаналізувавши один і той самий конфлікт в різних системах класифікації, можна цілком повно визначити основні рушійні сили та основні методи його вирішення. Це оптимізує діяльність у правореалізаційній площині зокрема щодо правильного управління девіантними проявами. Крім того, постійний моніторинг перманентних груп ризику дає змогу завчасно спрогнозувати та попередити правові конфлікти на етапі зародження чи становлення. Цінність полягає у тому,

АНОТАЦІЯ

Розкрито онтологічний аспект дослідження природи правових конфліктів. Проаналізовані критерії класифікації правових конфліктів. Визначені основні типи правових конфліктів.

SUMMARY

The ontological aspect of researching the nature of the legal conflicts was opened. The classifications criteria of the legal conflicts were analysed. The main types of the legal conflicts were determined.

що якщо конфлікт можна локалізувати на етапі, поки він не увійде у форму відкритої конфронтації, то соціально небезпечні наслідки такого конфлікту суттєво зменшаться.

По-третє, аналіз розмаїття критеріїв типологізації конфліктів не дає можливість вибрати єдину вірну їх класифікацію. Натомість за результатами проведеного аналізу приходимо до висновку, що найбільш значущими критеріями класифікації є: за галузевою сферою (в залежності від сфери правових відносин); за способом врегулювання (диспозитивно упорядковані та імперативно упорядковані); за наслідками (раціональні, ірраціональні); за часовим критерієм виникнення та розвитку (реальні та потенційні).

Література

1. Бобровник С.В. Компромiс i конфлікт у праві: антрополого-комунікативний підхід до аналізу: Монографія. – К.: Вид-во «Юридична думка», 2011. – 384 с.
2. Бобровник С.В. Правовий конфлікт: поняття, ознаки, природа та різновиди / С.В. Бобровник // Альманах права. – №1 (64). – 2011. – С. 28-33
3. Гусарєв С.Д., Тихомиров О.Д. Юридична деонтологія: навчальний посібник. – К.: Знання, 2005.- 655 с

4. Дарендорф Р. Современный социальный конфликт. Очерк политики свободы / Р. Дарендорф. – М., 2002

5. Зеркин Д.П. Основы конфликтологии.: Курс лекций.(Серия «Учебники и учебные пособия»). Ростов-н/Д: «Феникс», 1998.- 480с

6. Иванов В.М. Юридична конфліктологія: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В.М. Иванов, О.В. Иванова. – К.: МАУП, 2004. – 224 с

7. Козер Л. Функции социального конфликта / Пер. с англ. О. Назаровой; Под общ. ред. Л. Г. Ионина. – М.: Идея-Пресс, 2000. – С. 41-42

8. Кудрявцев В.Н., Лунеев В.В. О криминологической классификации преступлений // Государство и право. – 2005. – № 6. – С. 55

9. Основы конфликтологии: Учебное пособие/ А.В. Дмитриев, Ю.Г. Запрудский, В.П. Казимирчук, В.Н. Кудрявцев; Под ред. В.Н. Кудрявцева. – М.: Юристь, 1997. – 200 с.

10. Ромашов Р.А. Юридическая конфликтология: Учебное пособие. СПб.: Астерион, 2006. – 228 с.

11. Усатий Г.О. Типологія кримінально-правових конфліктів / Г.О. Усатий // Право і громадянське суспільство. – № 2(7). – 2014